

ULUSLARARASI
14. VE 15. YÜZYIL İSLAM DÜŞÜNCESİNDE
FELSEFE, KELAM VE TASAVVUF
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ

-II-

Editörler

Prof. Dr. Murat Demirkol
Arş. Gör. Büşra Betül Pınar
Arş. Gör. Kamile Akbal

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınları: 2

ULUSLARARASI
14. VE 15. YÜZYIL İSLAM DÜŞÜNCESİNDE
FELSEFE, KELAM VE TASAVVUF
SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ-II

Editörler

Prof. Dr. Murat Demirkol
Arş. Gör. Büşra Betül Pınar
Arş. Gör. Kamile Akbal

© T. C. ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
(Sertifika No: 26056)

Kapak ve Mizanpaj
FCR Yayın Reklam (0312.3100860)

Baskı ve Cilt
VADİ GRAFİK TASARIM VE REKLAMCILIK LTD. ŞTİ.
İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1
Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71
Sertifika No: 47479

ISBN: 978-605-4929-11-5 (Takım)
ISBN: 978-605-4929-13-9 (2. Cilt)

Basım Tarihi
Eylül 2020

Bu bildiriler kitabı
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Biriminin
sağladığı destekle basılmıştır.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
Esenboğa Merkez Külliyesi C Blok Dumlupınar Mahallesi, 06760 Çubuk/Ankara
Tel: (0 312) 906 20 00
Web: <https://www.aybu.edu.tr>

KÂŞÂNÎ'NİN *FUSÛSU'L-HİKEM* ŞERHİNİN KAYNAĞI OLMASI AÇISINDAN CENDÎ ŞERHİ

Ayşe Mine Akar

Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Assistant Professor, Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology,
Sivas, Turkey

aysemineakar@gmail.com

orcid.org/0000-0003-3804-2604

Öz

Abdürrezzak Kâşânî (öl. 736/1335), metafizik dönem tasavvufunun önde gelen temsilcilerinden biridir. İran'ın Kâşân şehrinde doğmuş ve İlhanlılar döneminde İran coğrafyasında hayatını sürdürmüştür. Bilinen ilk şeyhi bir Sühreverdî olan Abdüssamed en-Natanzî'dir. Onun İbnü'l-Arabî'ye ilgi duymasının şeyhinin teşvik ve işaretleriyle olduğu kabul edilir. Kâşânî, Osmanlı Devleti'nin ilk müderrisi olan Dâvûd-ı Kayserî'nin hocası olması ve medreselerde eserlerinin okutulması bakımından Osmanlı düşüncesi üzerinde müessir olduğu gibi, tasavvuf felsefesine dâir bugün de başvurulmuş pek çok önemli eseri kaleme almış olmasından dolayı da İbnü'l-Arabî araştırmacılarının kendisinden bîgâne kalamayacağı bir şahsiyettir. Onun özellikle *Fusûsu'l-hikem* şerhi, sonraki şerhlere olduğu kadar, pek çok modern araştırmaya da kaynaklık etmiştir. Mesela Affî'nin *Fusûs* üzerine yazdığı talikatı ya da Toshihiko Izutsu'nun *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar* adlı eseri Kâşânî şerhi esas alınarak hazırlanan çalışmalardır. Ne var ki Kâşânî'nin bu eseri esasında Müeyyed Cendî'nin (öl. 711/1312) şerhine dayanır ve bu bakımdan birinciyi ikincinin özeti olarak niteleyen İbnü'l-Arabî araştırmacıları da mevcuttur.

Cendî şerhi, Konevî'nin işaretleriyle ve *Fusûsu'l-hikem* metninin tamamına yönelik olarak yazılmıştır ve bu bakımdan önem arz eder. Abdurrahman Câmî bu eseri "kendisinden sonra yazılan tüm şerhlerin mehazı" olarak nitelemektedir. Câmî'nin bu ifadesi ilk bakışta mübalağalı görünebilir ancak şerhler arasında yapılacak mukayeseli bir okuma Câmî'nin görüşünün ne denli doğru olduğunu da göstermektedir. Kâşânî şerhine bakıldığında Cendî'nin tesirinin bazen bir benzerlik düzeyinde olduğu, bazense kaynak gösterilmeden doğrudan alıntı şekline dönüştüğü görülmektedir. Çalışmamızda, tespit edilen örneklerden hareketle Kâşânî şerhindeki Cendî tesirlerini ele almayı hedefliyoruz.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şerhu *Fusûsu'l-hikem*, Abdürrezzak Kâşânî, Müeyyed Cendî, Tesir.

Jandî's Commentary on *Fuṣūṣ al-ḥikam* in Terms of Being the Source of Qāshānī's Commentar

Abstract

'Abd al-Razzāq al-Qāshānī (d. 736/1335) is one of the leading representatives of the metaphysical period of tasawwuf. He was born in the city of

Qāshān in Iran and lived in Iran during the period of Ilkhanians. His first known shaykh is ‘Abd al-Şamad al-Natanzī who was a Suhrawardī. It is accepted that his interest in Ibn al-‘Arabī was with the encouragement and signal of his sheikh. Qāshānī was influential on Ottoman thought as he was the teacher of Dāvūd al-Qayserī, the first professor of the Ottoman State and his works were taught in madrasahs, he also a person that Ibn al-‘Arabī researchers cannot keep from him because he has written many important works which are used today in tasawwuf philosophy. His commentary on *Fuṣūṣ al-ḥikam*, as well as subsequent commentaries, has been the source of many modern researches. For example, Afifi's instruction on *Fuṣūṣ* or Toshihiko Izutsu's *A Comparative Study of the Key Philosophical Concepts in Sufism and Taoism Ibn ‘Arabī and Lao Tzu Chuang Tzu* are studies based on Qāshānī's commentary. However, this work of Qashānī is based on the commentary of Muayyad al-Jandī (d. 711/1312) and there are also Ibn al-‘Arabī researchers who describe the first as a summary of the second.

The commentary of Jandī is important because it is written with the sign of Qunawī and includes the whole text of *Fuṣūṣ al-ḥikam*. ‘Abd al-Raḥmān al-Jāmī describes this work as “the source of all the commentaries written after him”. This statement of Jāmī may seem exaggerated at first glance, but a comparative reading among the commentaries shows how accurate the Jāmī's view is. Looking at the Qāshānī's commentary, it is seen that Jandī's influence is sometimes at a similarity level, and sometimes it becomes a direct quote without reference. In our study, we aim to examine the effects of Jandī in Qāshānī's commentary on the basis of the identified examples.

Keywords: Tasawwuf, *Sharh Fuṣūṣ al-ḥikam*, ‘Abd al-Razzāq al-Qāshānī, Muayyad al-Jandī, Effect.

1. Biyografi

Tam adı Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim b. Ahmed Ebi'l-Fezâil b. Muhammed olan Kāşânî'nin İran'ın Kum ve İsfahân şehirleri arasında yer alan Kāşân şehrinde dünyaya geldiği kabul edilir. Bir kısım araştırmacı tarafından onun Mâverâünnehir bölgesindeki Kāşân'dan olduğu iddia edilse de, son dönem çalışmaları bu iddianın doğru olmadığını göstermektedir.¹ Tahminî olarak 670'li yıllarda doğan Kāşânî, hocasının vefat ettiği 699 yılında Natanz'da, 703-715 yılları arasında ise Tebriz ve Sultâniye şehirlerinde bulunmaktadır.² Metafizik dönem tasavvufuna dâir pek çok önemli eseri bulunan müellif *Fusûsu'l-hikem* şerhini ise 730 yılında tamamlamış ve 736 yılında vefat etmiştir. Hayatı

¹ bk. Abdurrahim Alkış, “Sermediyyet ve Abdurrezzâk-ı Kaşânî'nin ‘Risâle fi Beyâni Mikdârî's-Seneti's Sermediyye ve Ta'yîni Eyyâmî'l-İlahiyye' İsimli Eseri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (2009), 208-209.

² bk. Necmettin Ergül, “Abdurrezzâk Kāşânî'nin Hayatı, İlmî-Tasavvufî Kişiliği ve Eserleri”, *Birey ve Toplum* 3/5 (Bahar 2013), 95-96.

süresince yukarıda zikredilen yerler dışında Kâşân, Bağdat, İsfahân, Sâve ve Şîrâz şehirlerinde bulunmuştur.³

Tam adı Müeyyed b. Mahmûd b. Sâid b. Muhammed b. Mahmûd b. Muhammed b. Muhammed b. Süleymân el-Edîbî⁴ es-Sûfî el-Hâtemî⁵ olan Cendî ise tahminî olarak hicrî 7. yüzyılın ikinci çeyreğinde (yani 630 veya 640'lı yıllarda) bugün Kazakistan sınırları içinde kalan ve milâdî on dördüncü yüzyılda ortadan kalkan Cend şehrinde dünyaya gelmiştir.⁶ Esasında Cendî'ye nisbe olarak verilen bu kelime جند şeklinde yazıldığı için “Cened” olarak okunma ihtimali de söz konusudur. Bu durumda Cendî Yemen'in Tâiz şehrinde yer alan ve bugün de mevcut bulunan Cened beldesinden olabilir mi? Cendî'ye ait olan bazı yazma eserlerde müellifin kendi hattı olmamakla beraber bu nisbenin Cendî şeklinde harekelendiği görülmektedir.⁷ Cendî'nin Farsça mensûr ve manzûm eserlerinin sayısının fazla olması, ömrünün çoğunu İran coğrafyasında geçirmesi ve tasavvufa intisâbını anlatırken kullandığı به نية حج / “Haccetmek niyetiyle deryâdan geçtim” ibâresi,⁸ Aral Gölü'nün güneyinde yer alan Ceyhun nehrinin o dönemdeki adının Amuderyâ olduğu düşünüldüğünde, müellifin Cendli olduğunu gösteren deliller olabilmektedir. Diğer taraftan bahsi geçen yazma eser müstensih ya da mâlikleri ile Brockelmann dışındaki araştırmacıların çoğunluğunun kanaati de müellifin Türkistanlı olduğu yönündedir.⁹

2. Sorular

Peki yaşadıkları zaman dilimi ve coğrafya itibâriyle Cendî ile Kâşânî'nin karşılaşmış olma ihtimali var mıdır? Bir kısım araştırmacıya göre karşılaşma bir yana, bu iki sûfî arasında hoca-talebe ilişkisi dahi mevcuttur.¹⁰ Buna dâir

³ bk. Süleyman Uludağ, “Abdürrezzâk Kaşânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/5; Ergül, “Abdürrezzâk Kâşânî'nin Hayatı, İlmî-Tasavvufî Kişiliği ve Eserleri”, 95-96.

⁴ “el-Edîbî” için bk. Müeyyedüddîn Cendî, *Zeylû Kasîde-i Lâmiyye* (Süleymâniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4184), 96^b.

⁵ “el-Hâtemî” için bk. Müeyyedüddîn Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem* (Süleymâniye Kütüphanesi, Lâleli, 1417), 216^b; İsmâil Paşa el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Beyrut: Dâru İhyâit-turâsî'l-Arabî, 1955), 6/484.

⁶ Cend hakkında bilgi için bk. Abdülkerim Özeydin, “Cend”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

⁷ bk. Müeyyedüddîn Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem* (Süleymâniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, 261), ünvan sayfası; Müeyyedüddîn Cendî, *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* (Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1375), 54^a; Müeyyedüddîn Cendî, *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* (Süleymâniye Kütüphanesi, Lâleli, 3681), 56^a.

⁸ Müeyyedüddîn Cendî, *Nefhatü'r-Rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh*, thk. Necib Mâyil Herevî (Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1982), 144.

⁹ Müellifin Cendli olduğu görüşünde olanlar için meselâ bk. Necib Mâyil Herevî, “Mukaddime”, *Nefhatü'r-Rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh*, mlf. Müeyyedüddîn Cendî, 9-24 (Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1982), 11; Süleyman Uludağ, “Cendî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/361. Müellifin Cenedli olduğuna dâir bk. Carl Brockelmann, *Târihu'l-edebî'l-Arabî*, haz. Mahmûd Fevzi Hicâzî (el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1993), 4/437.

¹⁰ Mahmud Erol Kılıç, “Fusûsu'l-hikem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/232; William Chittick, “Merkezî Nokta: İbn Arabî Ekolünde Sadreddîn Konevî'nin Rolü”, çev. Betül Güçlü, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 23 (2009), 670;

her iki sūfînin eserlerinde bir delil bulunmaz ancak bu onların bir araya gelmediklerini de göstermemektedir.

Cendî'nin biyografisinin 664 yılından öncesi için net tarihler belirleyemiyoruz ancak kendisinin anlattığına göre şeyhi Konevî'nin vefatına kadar onunla on yıl geçirmiştir.¹¹ Konevî 674 yılında vefat ettiğine göre Cendî'nin hacdan sonra Konya'ya 664 yılında geldiği ve 674'e kadar burada kaldığını tahmin edebiliriz. Cendî, hocasının vefatından sonra Anadolu'nun bazı şehirlerinde dolaşmıştır. 684 yılında *Şerhu Mevâkii'n-nücum*'un Bağdat'ta yazıldığı göz önüne alındığında¹² müellif bu tarihte Bağdat'tadır (Dâru's-selâm). Bu tarihten sonra ise müellifin bir müddet Sinop'ta bulunduğu, ardından ise İran coğrafyasında dolaştığı tahmin edilebilir çünkü telif tarihi belli olmamakla birlikte *Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader* adlı eserini müellif, "ümmetin yol göstericisi ve tarîkatın mehdîsi" diye tavsîf ettiği Kengerli¹³ bir kişinin isteği üzerine kaleme aldığını belirtmektedir.¹⁴ O halde Bağdat'tan sonra bir müddet İran'ın kuzey şehirlerinde bulunmuştur. Kâtip Çelebi'nin belirttiğine göre Cendî *el-Kasîdetü'l-lâmiyye* adlı eserini ise 692 yılında bitirmiştir.¹⁵ Müellif bu eseri "Acem'den olan ihvânı" için şerh ettiğini belirtmekte ve *şerhin* girişinde eseri Ahmed b. Abdürrezzak el-Hâlidî'ye ithâf etmektedir.¹⁶ Ahmed b. Abdürrezzak el-Hâlidî, Geyhâtu Han'ın veziridir.¹⁷ Hanlığın merkezi Tebriz'de bulunduğu için, müellif eğer kasîde ile şerhini hemen hemen aynı tarihlerde yazmış ise 692 yılında Tebriz'de bulunmaktadır. *Şerhu Fusûsi'l-hikem*'in bir yazma nüshasında verilen bilgiye göre de bu şerhin yazımı 704 yılında bitmiştir ve müellif de 711 yılında Tebriz'de vefat etmiştir.¹⁸

Müellif 684 yılında Bağdat'ta bulunduğuna göre en geniş tarih aralığıyla bu tarihten sonraki bir zaman diliminde, en dar aralık ile de, Kâşânî 703-711 yılları arasında Tebriz ve Sultâniye şehirlerinde bulunduğundan, bu tarihlerden itibaren bu iki büyük şeyh ve İbnü'l-Arabî yorumcusu bir araya gelmiş olabilirler. Aralarında hoca-talebe ya da şeyh-mürîd ilişkisi olup olmadığını tespit edememekle beraber, Cendî'nin talebeleri olduğu ve onlara seyr ü sülûk yaptırdığını *Nefhatü'r-rûh ve Tuhfetü'l-Futûh* adlı eserinde seyr ü sülûk âdâb ve

William Chittick, *Varolmanın Boyutları: Tasavvuf ve Vahdetül'l-Vücûd Üstüne Yazılar*, çev. Turan Koç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 298.

¹¹ bk. Cendî, *Tuhfetü'l-Fütûh*, 144.

¹² Bu bilgi için bk. Müeyyedüddîn Cendî, *Nefhatü'r-Rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh* (Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2447), 40^a; Müeyyedüddîn Cendî, *Nefhatü'r-Rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh* (İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi, 1183-15), 144^a-144^b.

¹³ Kengerî'nin Hazar Denizi'nin güney batısında bir yer olması muhtemeldir çünkü 10-11. yüzyıllarda yaşamış Deylemli hânedanlardan biri olan Müsâfirîlerin bir adı da Kengerîlerdir. bk. Ahmet Güner, "Müsâfirîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/68-69.

¹⁴ Müeyyedüddîn Cendî, *Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader*, Mektebetü'l-Hidiviyye, 2^a-2^b.

¹⁵ Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, nşr. Şerafettin Yalıtıkaya, Kilisli Rifat Bilge (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941), 2/1540.

¹⁶ Müeyyedüddîn Cendî, *Şerhu Kasîde-i Lâmiyye* (Süleymâniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4184), 3^a.

¹⁷ bk. Abdülkadir Yuvalı, "Geyhâtu Han", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/45.

¹⁸ Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem (Lâleli, 1417)* (Lâleli, 1417), 216^b.

erkânıyla ilgili verdiği geniş malumâtta dolayı tahmin edebiliriz. Bununla birlikte Kâşânî eserlerinde Cendî ile ilgili böyle bir bilgi vermediği gibi, ondan bahsettiği tek yer bir kelimenin yazımıyla ilgili olarak *Fusûsu'l-hikem* şerhindedir.¹⁹ Cendî'nin *Fusûsu'l-hikem*'i ders olarak okuttuğu belirtiliyorsa da biz doğrulayamadık.²⁰ Eğer böyle bir tadrîs olduysa da bu ders halkasında Kâşânî'nin olup olmadığı meçhûldür.

Buraya kadar sunulanlar bu iki büyük şeyhin aynı tarihlerde aynı şehirlerde bulunmalarından dolayı bir araya gelme ihtimalleri olduğunu göstermek için kâfidir düşüncesindeyiz. Ancak Cendî ve Kâşânî görüşmüş olsun ya da olmasın iki müellifin de *Fusûsu'l-hikem* şerhlerinde bol miktarda benzerlik söz konusudur. Bu bağlamda İbnü'l-Arabî araştırmacısı William Chittick'in Kâşânî şerhini Cendî şerhinin bir özeti olarak nitelmesi dikkate değerdir.²¹ Peki hakikaten böyle midir? Bu iddianın doğruluğunu belirlemek için her iki şerhe de bakmamız gerekmektedir.

Kâşânî'nin *Fusûsu'l-hikem* şerhi İbnü'l-Arabî düşüncesinin anlaşılması hususunda pek çok araştırmacının ilk başvurduğu kaynaklardan biridir.²² Meselâ Ebu'l-Alâ Affî *Fusûsu'l-hikem* üzerine yaptığı çalışmada en çok istifade ettiği kaynaklar arasında Kâşânî şerhini de saymakta, Cendî şerhinden ise bahsetmemektedir.²³ Benzer şekilde Toshihiko Izutsu da *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar* adlı eserinde Kâşânî'yi "İbnü'l-Arabî ekolünün en mümtâz şahsiyetlerinden biri" olarak niteler ve eserin girişinde çalışması boyunca pek çok kez Kâşânî'nin yorumlarından istifade edeceğini belirtir.²⁴ Diğer taraftan, Osmanlı coğrafyasında Kayserî şerhi revaç bulmuşken İran'da ise Kâşânî şerhinin muteber kabul edildiği görülmektedir. Kâşânî şerhine karşı bu teveccüh neden kaynaklanmış olabilir? Müellifin İbnü'l-Arabî düşüncesine dâir yazdığı diğer eserlerin bu duruma etkisi olabilmekle birlikte, şerhi de Cendî şerhine göre daha kısa ancak daha sistematiktir. Cendî'nin, hedeflediği mânâyı ifade etmek için uzun terkipler halinde kullandığı kavramlar Kâşânî'de net bir şekilde ifade edilmekte, bu da şerhin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Aralarındaki bu farklılığa rağmen Kâşânî şerhi üzerinde Cendî'nin belirgin bir tesiri olduğunu da söyleyebiliriz. Esasında Müeyyed Cendî'nin bu şerhi, Abdurrahman Câmî'nin ifadesine göre, kendisinden sonra yazılmış tüm şerh-

¹⁹ Abdürrezzâk b. Ahmed Kaşânî, *Şerhu'l-Kaşânî alâ Fusûsi'l-hikem*, thk. Âsım İbrâhîm Keyyâli (Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2007), 22.

²⁰ Bu görüş için bk. Abdurrahim Alkış, *Abdurrezzâk Kâşânî ve Şerhu Fusûsi'l-hikem Adlı Eserinin Tahkik ve Tahli* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2008), 27.

²¹ bk. Chittick, "Merkezî Nokta", 670. Makalenin orijinali için bk. William Chittick, "The Central Point - Qünawî's Role in the School of Ibn 'Arabî", *The Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*, (10 Mart 2020).

²² Nitekim İbnü'l-Arabî takipçilerinin onu genellikle Kâşânî'nin görüşleri çerçevesinde anlayıp yorumladıkları belirtilir. bk. Uludağ, "Abdürrezzâk Kaşânî", 25/5.

²³ Ebu'l-Alâ Affî, *Fusûsu'l-hikem Okumaları İçin Anahtar*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 45.

²⁴ Toshihiko Izutsu, *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*, çev. Ahmed Yüksel Özemre (İstanbul: Kaknüs Yayınları), 20.

lerin kaynağı olmakla birlikte,²⁵ araştırmacılar Kāşânî şerhi ekseninde çalıştıklarından *Fusûsu'l-hikem*'deki bazı kapalı hususların açılımında yorumların ilk sahibi olan Cendî yerine, bu yorumları ondan iktibas eden Kāşânî'ye referansla bulunmaktadır. Şârihlerin temel gayesinin konunun anlaşılması olduğu ve o dönemde bugünkü anlamda bir eser telif üslûbunun bulunmadığını teslim etmekle birlikte, ilgili yorumların asıl sahibinin Cendî olduğunu örneklerle göstermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

3. Tesirler

Burada sıralayacağımız örnekler doktora çalışmamız sırasında fark ettiklerimiz ile sınırlıdır. İki şerh arasında yapılacak paralel okumaların bizi daha fazla örnekler ile buluşturacağına dikkat çekmek isterim.

1- İbnü'l-Arabî Şuarâ sûresinde Hz. Mûsâ (as) ile Firavun arasında geçen konuşmayla ilgili *Fusûsu'l-hikem*'in Mûsâ fassında bir değerlendirmede bulunur. Buna göre Firavun'un Hz. Mûsâ'ya *وما رب العالمين* / "Âlemlerin Rabbi nedir?"²⁶ (âlemlerin Rabb'inin mâhiyeti nedir?) diye soru yöneltmesi orada konuşmaya şahitlik edenleri şaşkırtma amacı güden bir suâldir. Firavun bu konuda Hz. Mûsâ'nın *وما بينهما* / "Göklerin ve yerin ve ikisi arasındakilerin Rabb'idir"²⁷ diye Allah'ın *ne* olduğuna değil, *neleri oldurucu* olduğuna (yani fiillerine) dönük bir cevap vereceğini bilmektedir. Nitekim bu cevabın akabinde çevresindekilere *ألا تستمعون* / "Duymaz mısınız?"²⁸ diye Hz. Mûsâ'nın cevabı veremediğini imâ eden bir soru ile karşılık vermiştir. Çünkü mâhiyetten suâl hakikatten suâldir, Allah'ın hakikati ise bilinemez. Bir şeyin ne olduğuna dâir yapılan tanımlamalarda cins ve faslın zikredilmesi mutaddır ancak bu mürekkebe varlıklar içindir, Allah için söz konusu edilemez. Bu yüzden Hz. Mûsâ'nın verdiği cevap olması gereken tek cevapken, Firavun'un yönlendirmesi ile *âl-i Firavn* bunun aksini düşünmüştür. İşte bu açıklama mâna olarak Kāşânî şerhinde de yer alır.²⁹ Cendî'nin konunun devamında Allah'ın doğunun ve batının Rabb'i ve zâhir ve bâtin oluşu ile ilgili olarak yaptığı bir paragraflık bir yorum ise Kāşânî şerhine birkaç kelime ilavesi ile aynen aktarılmıştır.³⁰

2- İbnü'l-Arabî *Fusûs*'ta belirttiğine göre Kurtuba'da mülâki olduğu bir meşhedde bütün peygamberleri etrafında toplanmış görür. Aralarından Hz. Hûd (as) çıkar ve toplanma sebeplerinin Şeyh'in *hâtem-i evliyâ ve hâtem-i enbiyânun en kâmil vârisi oluşunu* tebrik için olduğunu söyler. Diğer peygamber-

²⁵ Abdurrahmân b. Ahmed Câmî, *Evliyâ Menkıbeleri Nefehât*, nşr. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara, çev. Lâmiî Çelebi (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011), 734.

²⁶ eş-Şuarâ 26/23.

²⁷ eş-Şuarâ 26/24.

²⁸ eş-Şuarâ 26/25.

²⁹ Müeyyedüddîn Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, thk. Seyyid Celâleddîn Aştîyânî (Kum: Bûstân-ı Kitâb, 2008), 689-690; Kaşânî, *Şerhu'l-Kaşânî alâ Fusûsi'l-hikem*, 404-405. İzutsu da bu konudaki yorumu Kaşânî'ye dayandırarak verir. bk. İzutsu, *Anahtar Kavramlar*, 52-53.

³⁰ bk. Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, 691-692; Kaşânî, *Şerhu'l-Kaşânî alâ Fusûsi'l-hikem*, 406.

ler değil de sadece Hz. Hûd'un onunla konuşması Cendî'ye göre aralarındaki meşreb ve zevk benzerliğindedir. Kâşânî, peygamberlerin toplanma sebepleri ile ilgili قیل diyerek Cendî'nin adını zikretmeksizin açıklama yaparken, sadece Hz. Hûd'un Şeyh'le konuşmuş olmasının gerekçesini de kendi görüşü gibi nakletmektedir. Aynı yorumlar Ahmed Avnî Konuk şerhinde de isim zikredilmeksizin aktarılır.³¹

3- İbnü'l-Arabî Fusûs'ta geçen bir şiirde (Ekrem Demirli'nin tercümesi ile) şöyle demektedir:

Hak över beni, ben de O'nu/ Hak tapar bana, ben de O'na
Kabul ederim gelince bir hâl/ Bakınca dışarı, iner inkârî bir şal
O bilir beni, bende ise hep inkâr/ Bilirim O'nu, görürüm aşikâr
(...)

İşbu anlamı hadis bana verdi/ Hak maksadın bende tamama erdi³²

Cendî son beytin şerhini yaparken Şeyh'in bahsettiği hadisin قد مثلوني بين / “Beni gözlerinin önünde misâllendirdiler” olduğunu söyler. Yani “Allah'ı ilmen ve şuhûden gözlerinin önünde canlandırdılar” der. Kâşânî de aynı hadisi aynı yorumla naklederken, Kayserî Şeyh'in bahsettiği hadisin كنت كثرًا / “Gizli bir hazine idim” hadisi olduğu görüşündedir. Bununla beraber Cendî'nin ismini zikretmeksizin kîle diyerek birinci hadise de atıf yapar. Ahmed Avnî Konuk da Kayserî'nin görüşünü isim vermeksizin nakletmektedir.³³

4- İbnü'l-Arabî, Yûsuf fassında “Aynımı bil ki sen kimsin, hüviyyetin nedir, Hakk'a nisbetin nedir? Ne ile Hak'sın ve ne ile âlem ve sivâsın?” sorularını yöneltir. Cendî, bu soruları şerh ederken âlimlerin şâhit olduklarının ihtilâfindan dolayı farklı zevkte olduklarını söyler ve bu zevk farkına mebnîyyen müşâhededeki farklılıkları sıralar. Kâşânî de aynı yerde benzer bir sıralama takip ederek benzer yorumlarda bulunmuştur. Ahmed Avnî Konuk ise bu sıralamayı Kâşânî'nin ismini zikrederek ondan nakille vermiştir.³⁴

5- İbnü'l-Arabî İdris fassında yaratılmışın bir açıdan yaratan, Yaratıcı'nın da bir açıdan yaratılmış olduğunu söyler ve konunun anlaşılması için sayı sembolizmine başvurur: Nasıl ki 1 ilk mertebede 1 iken, ikincide 2, üçüncüde ise 3 diye adlandırılır ve bu sonsuza kadar böyle gider; ilâhî Zât da taayyün mertebelerinin ilkinde Hak diye isimlenirken, zuhûr mertebelerinde ise halk diye adlandırılır. Cendî burada Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin bir beytine atıfta bulunur: لَطْفَ نَفْسِهِ فَسَمَاهَ حَقًّا / وَكَثْفَ نَفْسِهِ فَسَمَاهَ خَلْقًا “Nefsini lâtifleştirip ona

³¹ Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, 451; Kaşânî, *Şerhu'l-Kaşânî alâ Fusûsi'l-hikem*, 199; Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, nşr. Mustafa Tahrâli - Selçuk Eraydın (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 2/296.

³² Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2013), 83.

³³ Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, 373; Kaşânî, *Şerhu'l-Kaşânî alâ Fusûsi'l-hikem*, 128; Dâvûd b. Mahmûd Kayserî, *Matlau husûsi'l-kelim fi meânî Fusûsi'l-hikem*, thk. Âsım İbrâhîm Keyyâlî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1971), 313; Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2/75.

³⁴ Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, 432-433; Kaşânî, *Şerhu'l-Kaşânî alâ Fusûsi'l-hikem*, 181; Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 2/246.

Hak, kesîfleştirip de halk dedi". Kâşânî de aynı yerde ve aynı bağlamda bu şiiri nakletmektedir.³⁵

6- Müeyyed Cendî'nin *Fusûsu'l-hikem* şerhinin Celâleddîn Aştîyânî tahkîkinde de muhakkik bazen Cendî'nin yorumlarının altına dipnot düşerek Kâşânî'de ilgili pasajda değişen kelimelere işaret etmektedir.³⁶

7- Kâşânî üzerine hazırlanan doktora tezinde de müellif, Kâşânî'nin İshak fassında قیل/*kîle* şeklinde yer verdiği bir yorum ile İsâ fassında felek-i kamerin rûhunun melek İsmâil olduğu görüşünün Cendî'ye ait olduğunu ispat etmektedir.³⁷

Sonuç

Abdurrezzak Kâşânî, yazdığı *Fusûsu'l-hikem* şerhiyle hem kendi döneminde hem de günümüze ulaşana dek pek çok İbnü'l-Arabî araştırmacısının dikkatini çekmiş ve eseri *Fusûs*'un anlaşılmasında adeta ilk başvurulacak kaynak olmuştur. Ancak bu eser kendisinden önce yazılan Cendî şerhinden büyük oranda istifade edilerek kaleme alınmıştır. İki şerh arasındaki benzerlikler aynı kaynaktan beslenme veya aynı ilhama mazhar olma ile açıklanamayacak kadar çok ve kimi zaman literal olarak da birebir aynıdır. Bu bakımdan William Chittick'in ikinci şerhi birincinin özeti olarak kabul etmesi oldukça yerinde bir tespit olarak görünmektedir. Kâşânî, Cendî'ye talebelik yapmış olsun ya da olmasın hayatlarının bir bölümü aynı dönem ve şehirlerde geçmiştir ve Kâşânî Cendî şerhine muttalîdir. O halde şöyle bir imgeye başvurarak çalışmamıza son verebiliriz: *Fusûs* gibi anlaşılması çok güç bir eser, bu eserin müellifini yakından bilen bir Konevî ve onunla ömrünün son on yılını birlikte geçirmiş bir şârih, Cendî. Bu durumda Kâşânî'nin *Fusûs*'u şerh ederken Cendî'nin eserini yanı başında tuttuğunu söylememiz isabetsiz olmayacaktır.

Kaynakça

- Afîfî, Ebu'l-Alâ. *Fusûsu'l-hikem Okumaları İçin Anahtar*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayıncılık, 4. Baskı, 2011.
- Alkış, Abdurrahim. *Abdurrezzâk Kâşânî ve Şerhu Fusûsi'l-hikem Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Alkış, Abdurrahim. "Sermediyyet ve Abdurrezzâk-ı Kâşânî'nin 'Risâle fî Beyâni Mikdâri's-Seneti's Sermediyye ve Ta'yîni Eyyâmî'l-İlahiyye' İsimli Eseri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36/1 (2009), 207-235.
- Bağdâdî, İsmâil Paşa. *Hedîyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1955.

³⁵ Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, 352; Kâşânî, *Şerhu'l-Kâşânî alâ Fusûsi'l-hikem*, 109.

³⁶ Meselâ bk. Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, 632; Kâşânî, *Şerhu'l-Kâşânî alâ Fusûsi'l-hikem*, 354.

³⁷ bk. Alkış, *Abdurrezzâk Kâşânî*, 29; krş. Cendî, *Şerhu Fusûsi'l-hikem*, 376; Kâşânî, *Şerhu'l-Kâşânî alâ Fusûsi'l-hikem*, 132.

- Brockelmann, Carl. *Târihu'l-edebi'l-Arabî*. haz. Mahmûd Fevzi Hicâzî. 10 Cilt. el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1993.
- Câmî, Abdurrahmân b. Ahmed. *Evlîyâ Menkıbeleri Nefehât*. çev. Lâmiî Çelebi. nşr. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2011.
- Cendî, Müeyyedüddîn. *el-Kasîdetü'l-lâmiyye*. Süleymâniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 1375, 54^a-57^a.
- Cendî, Müeyyedüddîn. *el-Kasîdetü'l-lâmiyye*. Süleymâniye Kütüphanesi, Lâleli, 3681, 56^a-70^b.
- Cendî, Müeyyedüddîn. *Nefhatü'r-Rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh*. thk. Necib Mâyil Herevî. Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1982.
- Cendî, Müeyyedüddîn. *Nefhatü'r-Rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh*. Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2447, 1^b-40^a.
- Cendî, Müeyyedüddîn. *Nefhatü'r-Rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh*. İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Hüseyin Çelebi, 1183-15, 99^b-144^b.
- Cendî, Müeyyedüddîn. *Risâle fi'l-Kazâ ve'l-Kader*. Mısır: Mektebetü'l-Hidiviyye, 1^b-15^a.
- Cendî, Müeyyedüddîn. *Şerhu Fusûsi'l-hikem*. thk. Seyyid Celâleddîn Aştîyânî. Kum: Bûstân-ı Kitâb, 2. Baskı, 2008.
- Cendî, Müeyyedüddîn. *Şerhu Fusûsi'l-hikem*. Süleymâniye Kütüphanesi, Lâleli, 1417, 1^b-216^b.
- Cendî, Müeyyedüddîn. *Şerhu Fusûsi'l-hikem*. Süleymâniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, 261, 1^b-219^b.
- Cendî, Müeyyedüddîn. *Şerhu Kasîde-i Lâmiyye*. Süleymâniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4184, 1^b-96^a.
- Cendî, Müeyyedüddîn. *Zeylû Kasîde-i Lâmiyye*. Süleymâniye Kütüphanesi, Ayasofya, 4184, 96^b-115^b.
- Chittick, William. "Merkezî Nokta: İbn Arabî Ekolünde Sadreddîn Konevî'nin Rolü". çev. Betül Güçlü. *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)* 23 (2009), 669-684.
- Chittick, William. "The Central Point - Qūnawī's Role in the School of Ibn 'Arabi". *The Muhyiddin Ibn 'Arabi Society*. Erişim 10 Mart 2020. <http://www.ibnarabisociety.org/articles/centralpoint.html>.
- Chittick, William. *Varolmanın Boyutları: Tasavvuf ve Vahdetül'l-Vücûd Üstüne Yazılar*. çev. Turan Koç. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Baskı, 2013.
- Ergül, Necmettin. "Abdurrezzâk Kâşânî'nin Hayatı, İlmî-Tasavvufî Kişiliği ve Eserleri". *Birey ve Toplum* 3/5 (Bahar 2013), 93-125.
- Güner, Ahmet. "Müsâfirîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/68-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Herevî, Necib Mâyil. "Mukaddime". *Nefhatü'r-Rûh ve Tuhfetü'l-Fütûh*. Mlf. Müeyyedüddîn Cendî, 9-24. Tahran: İntişârât-ı Mevlâ, 1982.
- Izutsu, Toshihiko. *İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar Kavramlar*. çev. Ahmed Yüksel Özemre. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 4. Baskı, 2005.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn. *Fusûsu'l-hikem*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2013.

- Kaşânî, Abdürrezzâk b. Ahmed. *Şerhu'l-Kaşânî alâ Fusûsi'l-hikem*. thk. Âsım İbrâhîm Keyyâli. Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2007.
- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*. nşr. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge. 6 Cilt. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1941.
- Kayserî, Dâvûd b. Mahmûd. *Matlau husûsi'l-kelim fî meânî Fusûsi'l-hikem*. thk. Âsım İbrâhîm Keyyâlî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1971.
- Kılıç, Mahmud Erol. "Fusûsu'l-hikem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/230-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. nşr. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın. 4 Cilt. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 6. Baskı, 2013.
- Özaydın, Abdülkerim. "Cend". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/359-360. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Uludağ, Süleyman. "Abdürrezzâk Kaşânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Uludağ, Süleyman. "Cendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/361-362. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yuvalı, Abdülkadir. "Geyhatu Han". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/44-45. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.